

NAAR EEN NIEUWE THEOLOGIA RELIGIONUM? HET BEGIN VAN EEN ANTWOORD

P.J. Visser

Inleiding

Voorzover ik dr. H. de Leede begrijp, wil hij een uiterste poging doen om de gereformeed-theologische gezichtspunten op zo'n manier te articuleren, dat God en mens, bijbel en werkelijkheid, vandaag weer helemaal op elkaar betrokken raken. Zijn drijfveer is te voorkomen dat er theologie beoefend wordt die het verband verliest met het moderne zelf- en wereldverstaan en die zodoende de secularisatie van het moderne leven ongewild alleen maar bevordert. Deze intentie is uiteraard zeer te waarderen. Zeker omdat De Leede zijn kaarten open op tafel legt en wacht op eerlijk tegenspel, om elkaar in dit tijdsgewricht echt verder te helpen. En dat met het oog op de voortgang van Gods zaak in deze wereld. Spel en tegenspel zijn in ieder geval niet bedoeld om elkaar 'schaakmat' te zetten.

In mijn reactie op De Leede ga ik met name in op de kritische vraag die hij stelt met betrekking tot de klassiek-gereformeerde visie op niet-christelijke godsdiensten, c.q. andersgelovigen: Is deze visie nog houdbaar of moet deze hoognodig vernieuwd worden? De Leede opteert voor het laatste. Hij heeft daar verschillende argumenten voor. Ten eerste worden wij uitgedaagd door een man als Hans Küng om een eerlijk antwoord te formuleren (en dat moet meer zijn dan een klakkeloos herhalen van zetten) op zijn pluralistische visie dat alle godsdiensten in principe heilzame articulaties zijn van verering van de ene God. Ten tweede is het voor eigentijdse gelovige mensen onvoorstelbaar geworden dat de religie van andersgelovigen niets voorstelt en alleen christenen de waarheid in pacht hebben. En ten derde dwingt de multiculturele en multireligieuze samenleving ons tot een hernieuwde bezinning op de verhouding tussen het christelijk geloof en andere religies.

Inschatting

Ik proef bij De Leede het verlangen om de niet-christelijke religies theologisch hoger aan te slaan dan tot op heden binnen de gereformeerde traditie is gedaan. En - zo conclu-

deer ik dan - verder te komen dan Calvijn, die stelde dat de *sensus divinitatis* (gevoel voor de Godheid), waarin ieder mens deelt, niet meer dan afgoden produceert. En die aan het *semen religionis* (zaad van religie) uiteindelijk maar één doel toekende, namelijk dat geen mens te verontschuldigen zou zijn. De Leede beoogt hiermee overigens geen theologisch relativisme. Integendeel. Het gaat hem veel meer om een theologisch realisme, dat juist verantwoord weerwerk biedt tegen een relativerend pluralisme. Door een eerlijke benadering en optimale beoordeling van de andere religies zonder op het unieke en exclusieve geheimenis in Christus af te dingen, zou de gereformeerde theologie volgens hem opnieuw een boeiende en relevante bijdrage kunnen leveren aan de actuele discussie.

Ik ben het met De Leede eens, dat wij in de bezinning op deze problematiek hoognodig een inhaalslag moeten maken. Wat er tot op heden op dit terrein is geproduceerd is te incidenteel en te fragmentarisch. Zelfs al zou deze bezinning uiteindelijk geen schokkende conclusies opleveren en niet leiden tot een principeel andere visie, dan nog zou het nuttig zijn om te komen tot een theologische herformulering in rapport met de tijd. Zijn wij het niet verplicht aan anderen en onszelf onze positie in het veld van theologie en missiologie duidelijk te markeren en te actualiseren? Overigens ben ik wel beducht, gelet op de motivatie van De Leede voor een nieuw ontwerp, voor een opportunistische wijze van theologie bedrijven. Bij de tijd blijven kan soms ook betekenen dat wij de tijdgeest weerstaan, tegen de stroom in theologiseren. In deze reactie kan ik niet meer doen dan vanuit mijn persoonlijke doordenking van deze problematiek een aantal onopgeefbare uitgangspunten aanreiken. Als vanzelf raak ik dan in gesprek met De Leede, instemmend en kritisch.

Insteek

Een gereformeerde bijdrage aan de *theologia religionum* wordt gekenmerkt door de gelovige vooronderstelling dat wij in de bijbel te maken hebben met de ultieme openbaring van God en dat alle religiositeit in dit licht beoordeeld moet worden. Het verwijt dat deze vooronderstelling pretentius is en de beoefening van wetenschappelijk verantwoorde theologie in de weg staat (H.M. Kuitert) is wel begrijpelijk maar niet terecht. Ook de ontkenning ervan is een kwestie van geloof en minstens zo pretentius.

De bijbel zet het menselijk bestaan in een bepaald perspectief. Geschapen door God, is hij bestemd om zich vanuit een liefdevol over en weer tot Hem en elkaar te ontplooiën. Zo komen wij tot ons recht. De liefde is echter omgeslagen in rebellie, die leidde tot een (vanuit de mens) onherstelbare breuk. Naast de blijvende grandeur als hoogbegaafd schepsel (vgl. Psalm 8) is hij vervallen tot diepe misère: een speelbal van zijn eigen hart, van duistere machten en onderworpen aan gebrokenheid en dood.

De rebellie, als diepste kern van het menselijk hart, zet vraagtekens bij het *semen religionis* van Calvijn. Is de veronderstelling van een aangeboren verlangen naar God niet te positief? Is er bijbels gezien niet meer voor te zeggen dat de mens *an sich* eerder ten diepste a-religieus is (Bonhoeffer) dan ongeneeslijk religieus? Dit klinkt negatief.

Maar het scheidt intussen wel de ruimte om religie niet louter te zien als een afgodisch product van ons hart (Calvijn) of als *eine Angelegenheit des gottlosen Menschen* (Barth), maar als iets wat blijkbaar van de Andere kant komt.

Als ontheemde is de mens een zoeker: naar zichzelf (wie ben ik?), naar leiding (wat moet ik?), naar verlossing (hoe ontkom ik?) en naar zin (waarvoor leef ik?). Dit wereldwijde fenomeen door alle tijden heen is weliswaar geen onomstotelijk bewijs van de waarheid van schepping en zondeval, maar is er wel een opvallende bevestiging van. Binnen de werkelijkheid waarin wij leven is er een hartstochtelijk streven naar bevredigende antwoorden, om zo enigermate greep te krijgen op het bestaan. Opvallend is daarbij de rol van religie: alle secularisatie ten spijt sterft de gedachte aan 'God' (wie en wat dat ook zijn mag) niet uit, maar blijft levend en duikt voortdurend weer op. Het feit dat mensen, die van nature niet vragen naar God, toch onophoudelijk verlangen hun leven religieus in te kaderen, kan niet anders verklaard worden dan vanuit God Zelf: dat Hij zich in deze werkelijkheid op zo'n wijze aan hen blijft openbaren dat zij niet om Hem heen kunnen. Zowel het OT als het NT leggen daar ook voortdurend getuigenis van af. Israël beleed al dat de aarde des Heren is, de wereld en die daarin wonen (Ps. 24:2). En Paulus schreef dat Christus niet alleen het Hoofd is van de gemeente, maar ook de Kurios van de wereld, Die troont boven de machten en door Wie alle dingen bestaan (Ef. 1:20-23; Kol. 1:16,17). De werkzaamheid van de Drie-enige is dus niet beperkt tot een bepaalde groep mensen (de verkorenen), maar strekt zich uit tot allen (ook ongelovigen en andersgelovigen). Deze gedachte is niet nieuw. Toch vraag ik me af of de consequentie van dit gegeven binnen de gereformeerde theologie tot op heden voldoende doordacht is. Vaak is er sprake van een zekere tweeslachtigheid: men belijdt Gods heerschappij, maar (h)erkent die niet in de dagelijkse realiteit en het religieuze bewustzijn. Terecht legt De Leede de vinger bij deze zwakke plek. Gelet op bovenstaande moet je concluderen, dat alle religie op de één of andere manier een relatie met de levende God veronderstelt. J.H. Bavinck sprak dan ook van een voortdurend gesprek tussen God en mens dat soms lijkt te verstommen en ineens (dankzij de Geest!) weer geïntensiveerd kan worden. Doelt De Leede daar ook niet op als hij het heeft over Spraak en aanspraak?

Spannende vraag

Deze insteek maakt dat wij op een andere manier tegen andersgelovigen aankijken. Je kunt op een *bepaalde* manier zeggen, zoals ook De Leede in één van zijn stellingen poneert, dat er in elke religie iets zit van aanraking door God en van een zoeken en tasten naar God (Hand. 17:27). Tegelijk gaat het er nu wel om spannen en dringen zich beslissende vragen op: Welke heilswaarde moeten wij toekennen aan de Spraak en aanspraak? Hoe verhoudt zich de openbaring van God aan Zijn gemeente tot die in de wereld? Voltrekken het gericht en de genade van kruis en opstanding zich alleen in het hart van het volk van God (Gal. 2:20) of strekken oordeel en heil zich veel breder uit in deze aardse werkelijkheid, inclusief het religieuze leven van andersgelovigen? Moeten alle verschijnselen niet veel meer geduid worden in dit licht en explicieter gerelateerd

worden aan Gods woorden van heil en onheil in geboden en beloften, omdat onze werkelijkheid altijd Gods werkelijkheid is? De Leede is sterk geporteerd voor deze gedachte, die hij uitwerkt aan de hand van verschillende gestalten van *mortificatio* en *vivificatio*.

Tweeledig antwoord

Mijn reactie is tweeledig. De wijze waarop De Leede de aanwezigheid van God in onze realiteit zoekt te duiden en de tweedeling van de werkelijkheid (met God én zonder God) poogt te overwinnen, verdient zondermeer waardering, verdere doordenking en nadere concretisering. Juist vanuit de gereformeerde belijdenis (vgl. HC, zondag 9 en 10 en NGB, art. 2 en 13) ligt hier een blijvende (maar vaak verwaarloosde) taak.

In deze doordenking moeten wij echter voortdurend beducht zijn voor het gevaar waar de 20-ste eeuwse apostolaire theologie uiteindelijk niet aan ontkomen is: dat de *bijbelse* tweedeling van de werkelijkheid ondersneeuwt en zoek raakt. Met als gevolg dat kerk en wereld, evangelie en religie bijna naadloos in elkaar gaan overlopen. Het geheimenis van kruis en opstanding wordt dan een bijna filosofisch principe dat zo breed doorwerkt, dat een oecumene van religies niet langer uitgesloten is. Weliswaar niet vanuit een plurale visie zoals bij Küng, maar wel vanuit een inclusieve opvatting die in allerlei religie christologische principes ontmoet, die zich daar dankzij de Geest realiseren. Ik weet niet of De Leede deze kant op wil, omdat hij zelf niet tot een nieuw ontwerp komt van de *theologia religionum*, maar ik vermoed dat het haast onontkoombaar is, dat je daar uitkomt. Ondanks het feit dat deze visie vandaag veel sympathie vindt, ook bij evangelicale missiologen, houd ik voorlopig mijn ernstige twijfels. Uiteraard biedt deze theologische constructie de aantrekkelijke mogelijkheid om met behoud van de uniciteit van Christus andere religies heel royaal te benaderen. Het kan echter gemakkelijk leiden tot een theologische overschatting van deze religies, die niet meer spoort met het getuigenis van OT en NT, met het *kerugma* van profeten en apostelen. Ik zou in ieder geval graag met twee woorden willen blijven spreken. En in navolging van de Schrift, naast de eenheid van onze (en Gods) werkelijkheid, ook de scheiding die daar dwars doorheen loopt willen benadrukken.

Ik eindig dan ook met twee vragen. Hoewel ik De Leede enerzijds gelijk geef dat je de openbaring van God niet zomaar kunt opdelen in algemeen en bijzonder (dit zijn inderdaad ook geen bijbelse begrippen), vraag ik anderzijds of er niet een duidelijk onderscheid in 'lichtsterkte' van openbaring is met alle ingrijpende gevolgen van dien? En hoe waar het ook is dat religies zeker niet louter als heilloos zijn te bestempelen, is het niet even waar dat de verstoorde relatie tussen mens en God zich in elke religie - en dat gebeurt ook telkens in Israël en de christelijke gemeente - toch zó doorzet, dat zij in de Schrift ten diepste gekarakteriseerd worden als een bedenken van het vlees en derhalve vallen onder afval en vijandschap?

Mij dunkt, daar zullen wij met elkaar grondig over moeten doorspreken...